

FELIX BIERMANN I MAREK DULINICZ

STUDNIA Z BOCHENIA A PROBLEM CHRONOLOGII STARSZYCH FAZ WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA NA MAZOWSZU ZACHODNIM

WSTĘP

Jednym z najpilniejszych zadań archeologii wczesnego średniowiecza jest budowanie systemu chronologicznego, spajającego wyniki badań wykopaliskowych i analiz dendrochronologicznych. Rośnie liczba informacji uzyskiwanych metodami archeologicznymi. Jednocześnie bardzo widoczny jest postęp w stosowaniu metod dendrochronologicznych. Jeszcze kilkanaście lat temu praktycznie niestosowana, choć znana, metoda ta stała się dziś jednym z najważniejszych narzędzi służących do budowania schematów chronologicznych wczesnego średniowiecza. Fakt ten potwierdza coraz większa liczba publikowanych prac, w których wykorzystano i przedstawiono wyniki analiz dendrochronologicznych (M. Krąpiec 1996; 1998a; 1998b; M. Krąpiec, J. Poleski 1995; M. Krąpiec, T. Ważny 1994; T. Ważny 1993; 1999; T. Ważny, D. Eckstein 1987; Z. Kuratowska 2000; P. Poleska, J. Bober 1996; M. Dulinicz 1998; 2000a; 2000b; M. Kara 2000; M. Kara, M. Krąpiec 2000).

Tematem większości z nich są wydarzenia rozgrywające się na ziemiach polskich w 2 poł. IX, w X i XI w. Natomiast bardzo skromny jest zasób wyników analiz dendrochronologicznych obiektów z VII, VIII i 1 poł. IX w. W Polsce, jak dotąd, zaledwie kilka z nich zostało datowanych za pomocą tej metody. Jednym z nich jest ziemianka wczesnosłowiańska z osady w Nowej Hucie-Wyciążu, ze stanowiska 5B. Była ona badana przez P. Poleską i J. Bobera. Wykonane przez M. Krąpca analizy próbek spalonego drewna dębowego, pozyskane go z konstrukcji domostwa, pozwoliły na datowanie obiektu na rok 625 lub drugą ćwierć VII w. (M. Krąpiec 1996). Drugi zabytek, zapewne pochodzący ze starszych faz wczesnego średniowiecza, to studnia odkryta na majdanie grodu w Chodliku (A. Gardawski 1970, ryc. 25 i 26). Obiekt ten został wydatowany przez M. Krąpca na rok 725, choć jest to ustalenie obwarowane pewnymi zastrzeżeniami (M. Krąpiec 1998c; M. Dulinicz 2000b, s. 156). Kolejne dendrochronologicznie datowane próbki pochodzą z grodziska w Woli Szydłowskiej na północnym Mazowszu. Uzyskano tam serię ośmiu dat z VIII w. (od

„około lub po roku 729” do „około lub po roku 795”). Wskazują one na możliwość istnienia w Woli Szydłowskiej jakiejś konstrukcji z VIII lub początku IX w. Jej elementy zostałyby później wbudowane w wał grodu wznoszonego na przełomie IX i X w. (M. Dulnicz 1998). Ze spalonej konstrukcji wału grodu w Trzcinicy, pow. Jasło, pochodzi kolejna seria próbek, których analizy poświadczałyby użycie do budowy tego umocnienia dębów ściętych nie wcześniej niż po 770–780 r. (M. Kara, M. Krąpiec 2000, s. 307). Wreszcie z Sanu w okolicach Ulanowa wydobyto łódź jednopienną wykonaną z dębu ściętego po 728 r. (W. Ossowski 1999, s. 190). Listę tę można uzupełnić kilkoma oznaczeniami wskazującymi na 1 poł. IX w., dotyczącymi próbek pochodzących z konstrukcji grodów w Bonikowie i Kaliszu oraz osady u stóp Srebrnego Wzgórza na Wolinie. Dwie próbki pobrane z obwarowań grodziska w Bonikowie pochodzą z drzew ściętych po 815 i po 826 r. (M. Kara, M. Krąpiec 2000, s. 320), wyniki badań resztek konstrukcji obronnej kaliskiego grodziska wskazują na IX w. (od „po 827 r.” do „po 854 r.”) jako okres ścinania dębów (T. Baranowski, M. Krąpiec 1998, s. 252). Wreszcie, z nieokreślonej bliżej konstrukcji na terenie osady Wolin-Srebrne Wzgórze pochodzi kołek datowany na 838 r. (T. Ważny, D. Eckstein 1987, s. 157).

Liczba wyników analiz dendrochronologicznych odnoszących się do pierwszych wieków wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich jest niewielka. Nie mogą one być na razie podstawą zweryfikowania schematów chronologicznych dotyczących tego okresu. Dlatego bardzo ważne są dziś, jak sądzimy, informacje o nowych wynikach analiz wykonanych tą metodą. Chcemy zatem jak najprędzej udostępnić wyniki badań wykopaliskowych i analiz dendrochronologicznych jednego z obiektów — studni z dębowego drewna, odkrytej w 2000 r. na terenie osady w Bocheniu¹, gmina Łowicz. Jesteśmy przekonani, że są to fakty istotne dla poznania dziejów zachodniego Mazowsza w pierwszych wiekach wczesnego średniowiecza.

OKOLICE BOCHENIA WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU:
REZULTATY DOTYCZĄCYCH ODKRYĆ I BADAŃ

Obszar, którym się tu zajmujemy, leży w Pradolinie Warszawsko-Berlińskiej, nad środkową Bzurą. Rzeka płynie dziś blisko północnej krawędzi swej rozległej doliny, sztucznym korytem wykopanym podczas XIX-wiecznej regulacji. Sama dolina poprzecinana jest siecią starorzeczy, nadal widocznych w terenie jako płytkie, lecz wyraźne zagłębienia.

Grunty wsi Bocheń i sąsiadujących z nią miejscowości to teren bogaty w stanowiska wczesnośredniowieczne. Część z nich była znana od dawna, wiele nowych odkryto podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych

¹ Do roku 2000 sądzono, że stanowisko leży na gruntach wsi Strugienice, gmina Zduny, powiat Łowicz. W 2000 r. stwierdzono jednak, że jest inaczej — osada leży na działkach należących do wsi Bocheń, gmina i powiat Łowicz. Wracamy zatem do nazwy Bocheń, mimo że w niektórych dotychczasowych publikacjach stanowisko było już wzmiankowane jako Strugienice (M. Dulnicz 2000b). Kierujemy się nie tylko stanem faktycznym, ale także chęcią podkreślenia przynależności tego miejsca do bocheńskiego zespołu osadniczego.

w 1985 r. przez Andrzeja Kosiorka w trakcie realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Do najważniejszych należy grodzisko w Bocheniu, stan. 1. Jest ono położone 6 km na zachód od Łowicza, zajmuje niewielkie wzniesienie w dolinie Bzury (R. Jakimowicz 1925). W 1988 i 1989 r. wschodnią i północną część obiektu badał A. Kosiorek. W 1997 r. niewielkie badania sondażowe przeprowadził M. Dulnicz. Celem tych drugich było uzyskanie informacji o czasie budowy grodu. Wykonano wówczas analizy dendrochronologiczne kilku próbek drewna dębowego pobranego z konstrukcji wału. Niestety, rezultaty były skromne. Określono wprawdzie rodzaj drewna użytego do budowy konstrukcji — dąb — i zliczono liczbę przyrostów rocznych w kilku próbkach, jednak, ze względu na zbyt małą liczbę pierścieni, nie uzyskano dat kalendarzowych (M. Dulnicz 2000b). Stwierdzono też, że w nasypie wału występuje ceramika ręcznie lepiona, bez śladów obtaczania i ceramika górami obtaczana. Prawdopodobnie zatem poprzednikiem grodu była osada otwarta, zapewne z VIII–IX w., zaś on sam funkcjonował w X i może jeszcze w XI w., będąc ważnym punktem na szlaku wiodącym z Wielkopolski na Mazowsze i dalej na Ruś.

Niespełna 3 km na północ od grodu, na gruntach należących dziś do wsi Maurzyce, po 971 r. ukryto w ziemi jeden z ciekawszych skarbów odnalezionych na Mazowszu. Depozyt zawierał 185 monet i ich fragmentów, w tym tylko 3 niearabskie, oraz kilkanaście ozdób i ich ułamków (M. Gozdowski, F. Kmietowicz, T. Kubiak, T. Lewicki 1959). Można przypuszczać, iż dirhemy te (a także nieliczne monety bizantyjskie) do Maurzyc przybyły bezpośrednio z Rusi (S. Suchodolski 1974, s. 174–175), być może jako własność kupca kierującego się znad Wisły (szlak Bugu i Wisły) na zachód. S. Suchodolski sądzi, że właśnie drogą biegnącą wzdłuż Bzury i Neru dirhemy i niektóre rodzaje ozdób pochodzenia ruskiego docierały do Wielkopolski, na przykład (skarb z Zalesia) nad środkową Wartę (S. Suchodolski 1974, s. 174). W pobliżu, na gruntach wsi Strugienice, sąsiadujących z polami wsi Bocheń, odkryto drugi skarb wczesnośredniowieczny. Trafił on do ziemi po 1031 r. Ze względu na skład depozytu należy go łączyć już z innym okresem napływu monet na ziemie polskie — z czasem dominacji monet zachodnioeuropejskich (A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965; S. Suchodolski 1974; 1976).

W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* (1880, s. 268) znajdujemy ponadto informację o mieczu i szkieletach wykopanych w Bocheniu (por. też L. Rauhut 1971, s. 590–591), co wskazuje na obecność w tej okolicy cmentarzyska, prawdopodobnie wczesnośredniowiecznego.

Badana przez nas w roku 2000 osada w Bocheniu, st. 16 (ryc. 1) leży na rozległym, dość płaskim obszarze, wyniesionym nad poziom łąk o niespełna 2 metry. Od północy, zachodu i południowego wschodu otaczają go starorzecza Bzury. Na przestrzeni około 7 hektarów na powierzchni pól zalegają fragmenty ceramiki starożytnej i — głównie — wczesnośredniowiecznej. W południowej części tego obszaru od kilku lat funkcjonuje nielegalna piaskownia. Niszczona część stanowiska była od kilku sezonów przedmiotem badań ratowniczych, prowadzonych przez łódzkiego archeologa Piotra Świątkiewicza (w druku).

Ryc. 1. Lokalizacja osady w Bocheniu.

Rys. M. Dulinicz

Abb. 1. Lage der Siedlung von Bocheń.

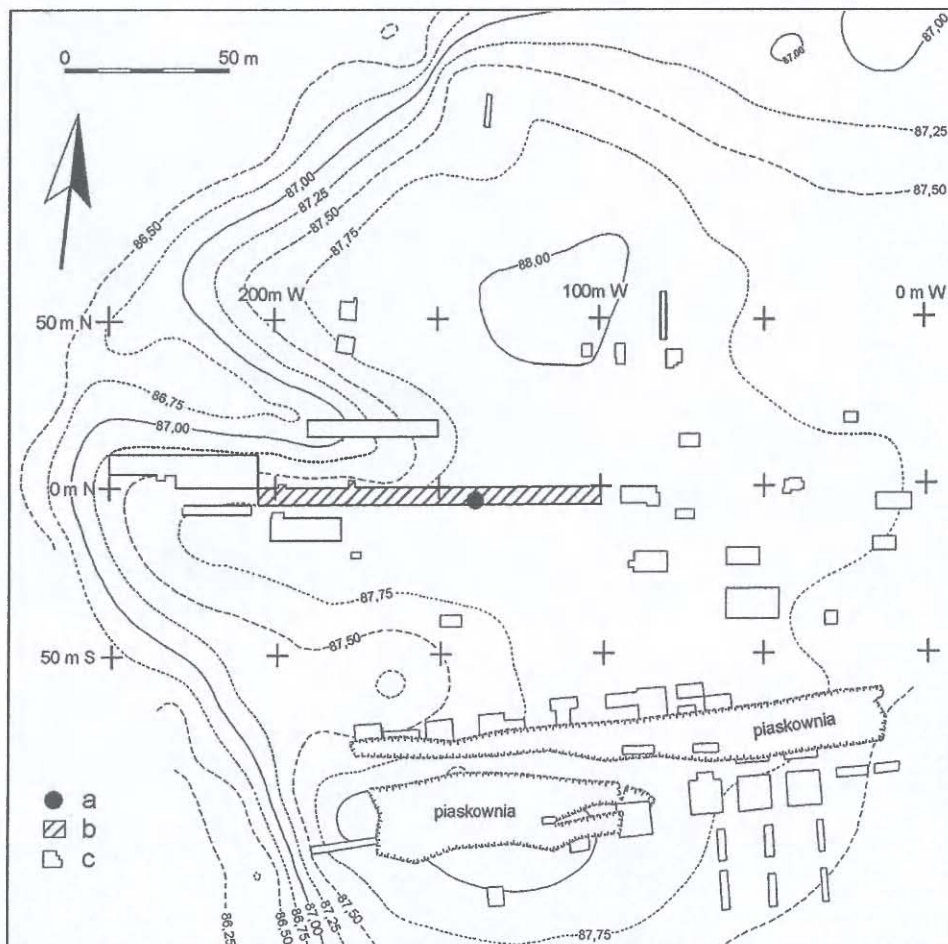
Zeichnung M. Dulinicz

Dzięki temu, przystępując do badań na większą skalę, byliśmy pewni, że mamy do czynienia z osadą o metryce sięgającej starszego podokresu wczesnego średniowiecza².

PROGRAM BADAWCZY I PRACE PRZEPROWADZONE W BOCHENIU W 2000 R.

Prace wykopaliskowe prowadzone w 2000 r. były finansowane głównie przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej ze środków Republiki Federalnej Niemiec oraz, w mniejszym stopniu, przez Fundację Aleksandra von Humboldta i Instytut Archeologii i Etnologii PAN. U podstaw tego projektu leżało przekonanie, że wczesne dzieje Słowian to zagadnienie badawcze, które może być realizowane z równym pożytkiem dla nauki obu krajów. Celem wykopalisk było zdobycie informacji o osadzie słowiańskiej z początku wczesnego średnio-

² Badania prowadzone przez Piotra Świętkiewicza ograniczały się do niszczonej części osady. Dzięki uprzejmości P. Świętkiewicza mieliśmy okazję zapoznać się z odkrytymi w Bocheniu zabytkami i z dokumentacją prowadzonych przez niego wykopalisk. Autorowi tych badań dziękujemy także za współpracę, a przede wszystkim za to, że zgodził się na nasze wkroczenie na teren badane go przez siebie stanowiska.

Ryc. 2. Plan osady w Bocheniu

a — studnia; b — wykop I; c — pozostałe wykopy.

Rys. F. Biermann, grafika R. Żukowski

Abb. 2. Plan der Siedlung von Bocheń

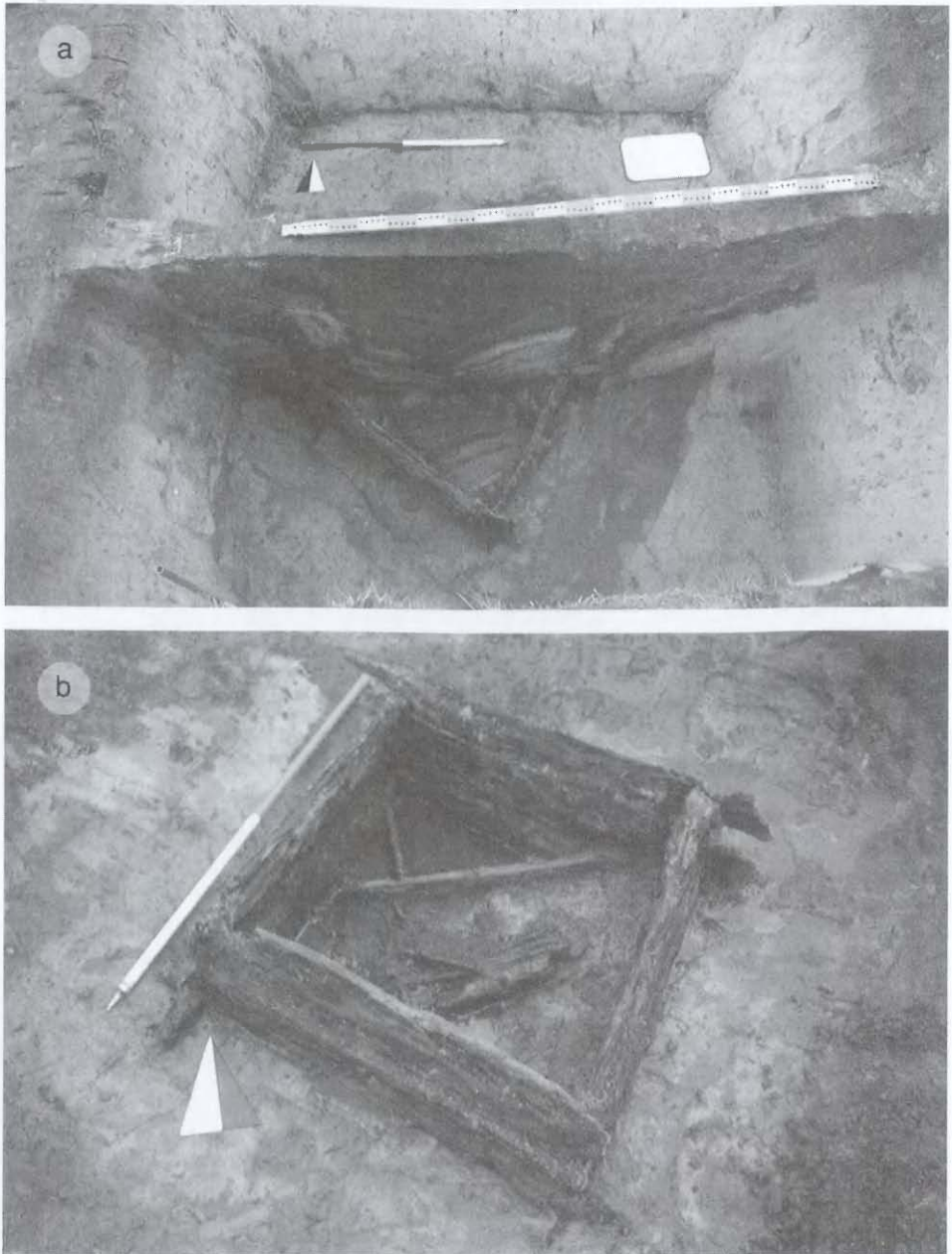
a — Brunnen; b — Schnitt I; c — andere Schnitte.

Zeichnung F. Biermann, R. Żukowski

wieczu: jej strukturze, typach wznoszonych budynków, poziomie garncarstwa i innych aspektach ciągle jeszcze zbyt słabo rozpoznanej kultury materialnej Słowian z wcześniejszego średniowiecza³.

Jednym z najważniejszych zadań było pozyskanie danych, które pozwoliłyby na określenie czasu trwania osady. Najpewniejszą możliwością stwarzało zdobycie próbek nadających się do datowania metodą dendrochronologiczną. Jak wiadomo, można dzięki niej określić datę ścięcia drzewa. A zatem, by skorzystać

³ Wykopiska w Bocheniu były realizacją projektu badawczego dotyczącego studiów nad wczesnym osadnictwem słowiańskim w dorzeczu środkowej Wisły.

Ryc. 3. Studnia w trakcie eksploracji

a — wstępne stadium eksploracji, poziom planu 3; b — górna część zachowanej konstrukcji drewnianej — poziom planu 4.

Fot. F. Biermann

Abb. 3. Der Brunnen während der Ausgrabung

a — frühes Stadium der Untersuchung auf Höhe des Planums 3; b — der obere Teil der erhaltenen Holzkonstruktion auf Höhe des Planums 4.

Foto F. Biermann

Ryc. 4. Studnia po odsłonięciu
a — widok z góry; b — odsłonięta skrzynia studni.

Fot. F. Biermann

Abb. 4. Der Brunnen nach der Freilegung
a — Ansicht von Oben; b — der freigelegte Brunnenkasten.

Foto F. Biermann

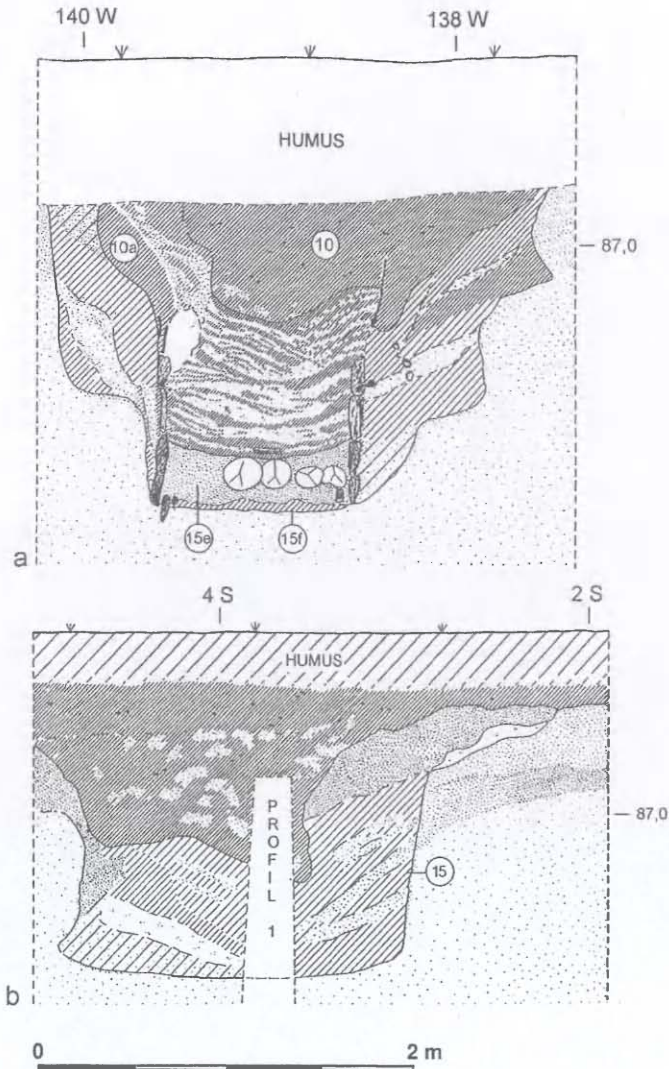
z tej metody, trzeba odkryć jakąś konstrukcję drewnianą, najlepiej dębową — gdyż drewno dębu najbardziej nadaje się do tego rodzaju badań. Na terenie wczesnosłowiańskiej wsi oczekiwać można właściwie tylko jednej kategorii zachowanych do dziś konstrukcji drewnianych — studni. Z takimi założeniami przystąpiliśmy do prac badawczych. Trwały one od 11 września do 21 października 2000 r., kierowali nimi autorzy niniejszego artykułu⁴. Wykopaliska prowadziliśmy, między innymi, na podmokłym skraju osady, tu bowiem były największe szanse na odkrycie studni lub innej konstrukcji drewnianej. Wskazywały na to także informacje uzyskiwane podczas badań innych osad słowiańskich datowanych głównie na VIII i IX w. (B. Fischer, E. Kirsch 1983; D. Warnke 1992/1993). Poprowadzony przez nas wykop (oznaczony numerem 1) przecina długim pasem centrum osady i jej część sąsiadującą z dawną doliną Bzury (ryc. 2). Już pod koniec pierwszego tygodnia prac dopisało nam szczęście: odkryliśmy studnię.

Równoległe z badaniem studni trwały prace nad odsłanianiem pozostałości budynków mieszkalnych i gospodarczych na terenie osady oraz zachowanych w zagłębieniach terenu warstw kulturowych. Łącznie odkryto ponad 40 jam wczesnośredniowiecznych i kilkadziesiąt pradziejowych. Najliczniejsza grupa obiektów to owalne zagłębienia wypełnione warstwami spalenizny, fragmentami naczyń, sporadycznie zawierające inne zabytki: przęśliki, przedmioty z rogu, noże, gwoździe i osełki. Obecność tych jam jest dla nas sygnałem, że osada zabudowana była drewnianymi domami naziemnymi, zapewne często o konstrukcji zrębowej. Stały one nad wspomnianymi zagłębieniami, pełniącymi funkcje piwniczek lub jam przypaleniskowych. Odkryto także pozostałości budynku naziemnego oraz jam gospodarczych. Domostwa były rozrzucone po całym terenie wsi, znajdowały się w różnych od siebie odległościach: od kilku do kilkunastu metrów. Większość znalezionej w trakcie badań ceramiki pochodzi najprawdopodobniej z VIII i IX w. W zagłębieniu terenu w zachodniej części stanowiska, gdzie zachowała się warstwa kulturowa, natrafiono na ślady wskazujące, że ludność osady zajmowała się także produkcją żelaza (F. Biermann, M. Dulnicz 2000).

STUDNIA

Najciekawszy obiekt, drewnianą studnię, odkryto w zachodniej partii stanowiska, na skraju obniżenia wcinającego się od północnego zachodu w teren osady. Na powierzchni macierzystego podłoża (w tym wypadku był to piasek) wkop pod studnię rysował się jako owalne zagłębienie. Budowniczość studni,

⁴ Jeszcze przed rozpoczęciem wykopalisk Krzysztof Misiewicz z Zakładu Nauk Pomocniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN i Mieczysław Rekowski z Instytutu Geofizyki PAN rozpoznali część osady metodą geomagnetyczną. Marek Kłaczyński sporządził plan hipsometryczny. Wraz z autorami prace w terenie prowadził Mariusz Błoński. Udział w badaniach wzięli również studenci z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku. W chwilach szczególnego spiętrzenia prac terenowych wspomagali nas także koledzy z Zakładu Archeologii Mazowsza i Podlasia IAE: V. Lis, M. Natuniewicz, A. Moszczyński, T. Purowski i R. Żukowski. Dziękujemy im serdecznie.

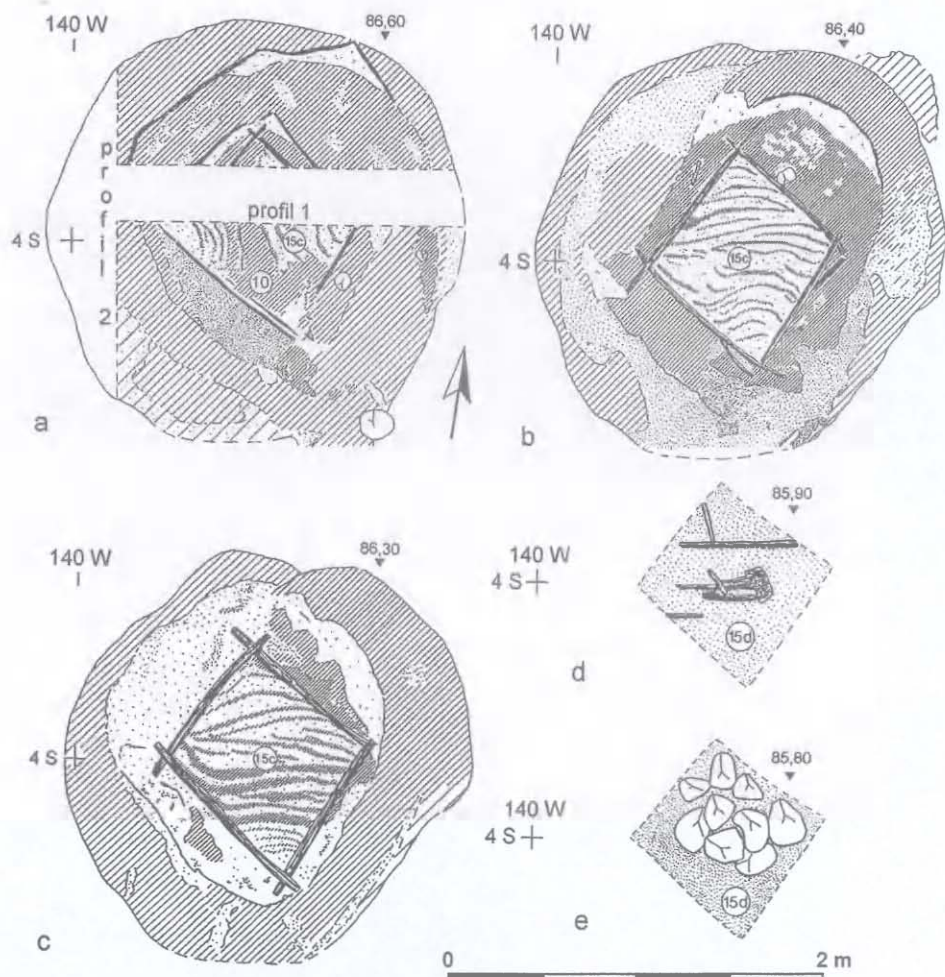
Ryc. 5. Profile studni i wkopu budowlanego
 a — profil studni (nr 1, W-E); b — profil wkopu (nr 2, N-S).

Rys. F. Biermann

Abb. 5. Der Brunnen und die Baugrube
 a — Profil des Brunnen (Nr. 1, W-O); b — Profil der Baugrube (Nr. 2, N-S).

Zeichnung F. Biermann

by sięgnąć do warstw wodonośnych, musieli wykopać szyb o głębokości 2,40 m (ryc. 3a, 4a). Drewnianą konstrukcję posadowiono w owalnej jamie o średnicy wynoszącej 2,65 m na górze i 1,40 m na dole (ryc. 5). Wkop pod studnię wypełniał żółty i zabarwiony na szarozielono piasek. Były w nim widoczne zaciemnienia, zapewne ślady rozłożonego drewna. Jedno z nich, czworokątne

Ryc. 6. Studnia

a — poziom planu 1 (86,60 m n.p.m.); b — poziom planu 2 (86,40 m n.p.m.); c — poziom planu 3 (86,30 m n.p.m.);
d — poziom planu 4 (85,90 m n.p.m.); e — poziom planu 5 (85,80 m n.p.m.).

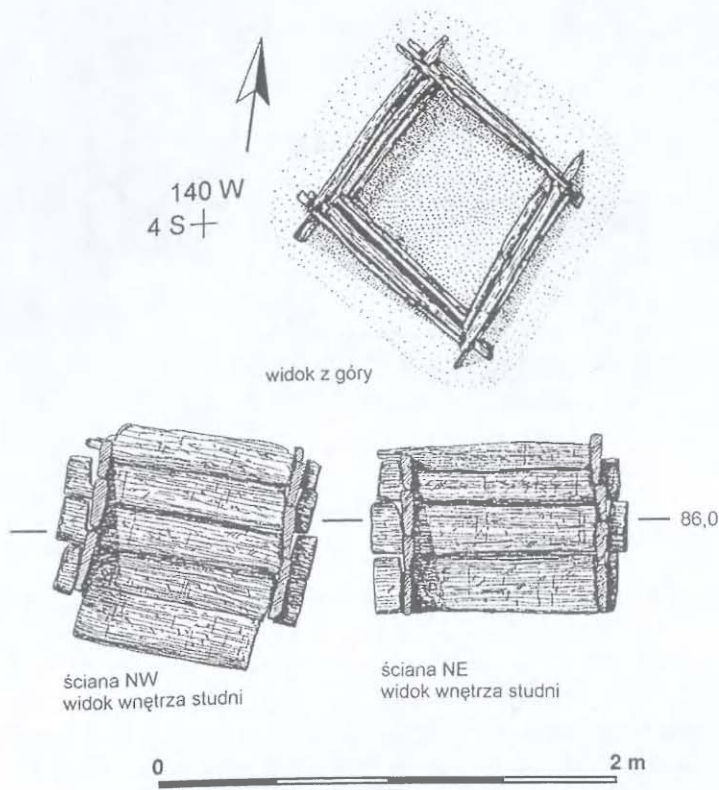
Rys. F. Biermann

Abb. 6. Brunnen

a — Planum 1 (86,60 m ü. NN); b — Planum 2 (86,40 m ü. NN); c — Planum 3 (86,30 m ü. NN); d — Planum 4
(85,90 m ü. NN); e — Planum 5 (85,80 m ü. NN).

Zeichnung F. Biermann

w planie i lejkowate w profilu, może być pozostałością filtra albo śladem wymoszczenia mokrej okolicy studni, na przykład jakąś plecionką. Na północ od studni obserwowano także inne ślady rozłożonego drewna, być może pierwotnie służącego do wsparcia jej konstrukcji (ryc. 6a). W wypełniku wkopu pod studnię znaleziono także kilka kamieni, kości zwierzęcych i fragmenty ceramiki.

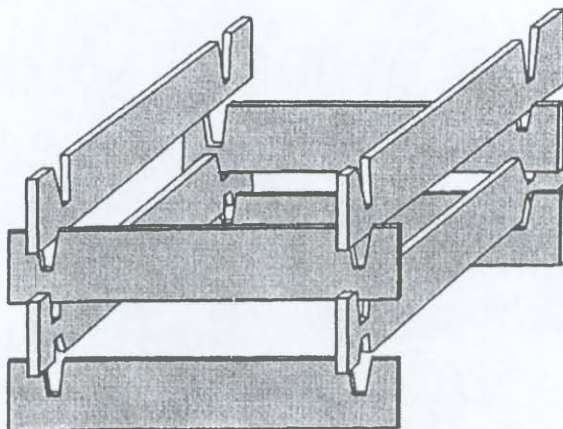
Ryc. 7. Studnia. Widok z góry i widok dwóch ścian wewnętrznych studni.

Rys. F. Biermann

Abb. 7. Brunnen. Ansicht von Oben und Innenansicht von zwei Wänden des Kastens.

Zeichnung F. Biermann

Studnia była czworokątna, trapezowatego kształtu (ryc. 3b). Dębowe dranice, z których ją zbudowano, miały 1,00–1,15 m długości, natomiast wnętrze studni rozmiary 0,90 × 0,85 m. Górne partie konstrukcji były widoczne w planie jako ciemne smugi rozłożonego drewna (ryc. 6a, b). Doskonale zachowały się natomiast dolne jej wieńce — do wysokości 0,80 m od dna (ryc. 4b, 6c). W ścianach południowo-wschodniej, północno-zachodniej i północno-wschodniej tkwiły po cztery dranice (ryc. 7), w południowo-zachodniej — trzy. Ich szerokość (a zatem także wysokość kolejnych wieńców konstrukcji) wynosiła 0,15–0,25 m. Belki połączono na zrąb. Każda z nich miała na końcach wyciosane piętnastocentymetrowe zagłębienie, w które wpasowano dranice tworzące sąsiednie ściany. W dwóch deskach tworzących dolny wieńiec konstrukcji, wbudowanych w ścianę północno-zachodnią i południowo-wschodnią, wycięto po dwa zagłębienia — od góry i od dołu (ryc. 8). Dzięki temu wszystkie elementy dolnego wieńca sięgały równie głęboko, a konstrukcja stała się stabil-

Ryc. 8. Studnia. Schemat konstrukcyjny.

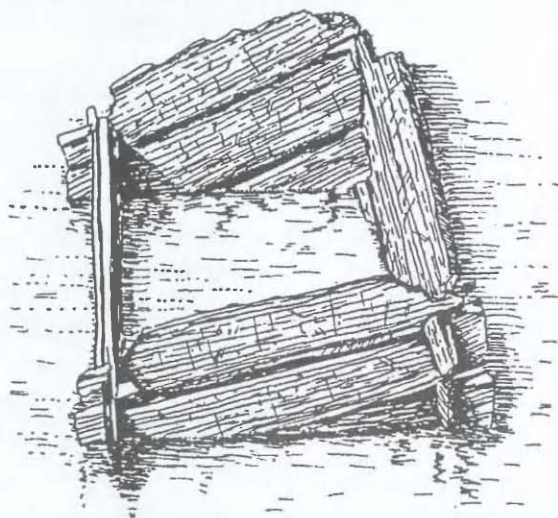
Rys. F. Biermann

Abb. 8. Brunnen. Schema der Konstruktion.

Zeichnung F. Biermann

niejsza. Zwraca uwagę staranne wykończenie powierzchni dranic. Szpary między nimi uszczelniono mchem albo trawą, prawdopodobnie by filtrowały napływającą do studni wodę.

Na dnie studni umieszczono poziomo kolejne cztery dranie. Wbito je w miękkie podłoże wewnątrz obiektu, chcąc go zapewne umocnić. Przy południowo-wschodniej ścianie studni odkryto dwie takie deski, ale przy północno-wschodniej nie znaleziono żadnej. Wnioskujemy z tego, że wzmocnienie kon-

Ryc. 9. Studnia — rysunek perspektywiczny.

Rys. połowy T. Krężel, przerysował F. Biermann

Abb. 9. Brunnen — perspektivische Ansicht.

Feldzeichnung T. Krężel, Umzeichnung F. Biermann

strukcji nie powiodło się: od północno-wschodniej strony studnia zapadła się nieco skośnie (ryc. 9), a umieszczona tam belka przesunęła się (wypłynęła?) wyżej, pod ścianę południowo-wschodnią. Nie jest jasne, czy to wzmocnienie nastąpiło równocześnie z budową studni, czy też w jakiś czas później. Do kwestii tej wracamy dalej, przy omawianiu chronologii obiektu.

Cienka warstwa piasku zalegała na dnie wnętrza studni (warstwa 15f). Odkładała się tam zapewne w pierwszym okresie użytkowania obiektu. Wyżej stwierdziliśmy obecność zielonkawej warstwy piasku o grubości 0,30 m (warstwa 15e). Poza dziewięcioma dużymi kamieniami nie zawierała ona żadnych przedmiotów (ryc. 6e). Na jej stropie leżało kilka fragmentów drewna, w tym płaska deszczułka (może fragment klepki), zaostrzony kołek z nadpalonym końcem i kilka kolejnych, obrabianych, fragmentów drewna. Są to zapewne przedmioty, które wpadły do studni podczas jej użytkowania. Natomiast piasek i kamienie umieszczono na dnie chyba przy okazji wzmocnienia studni, co nastąpiło prawdopodobnie w kilka lat po jej zbudowaniu. Kamienie mogły służyć jako wzmocnienie konstrukcji i, wraz z piaskiem, pełnić funkcję filtra. Podobne rozwiązania stosowano w innych studniach wczesnośredniowiecznych (G. Behm 1942, s. 271, 290; I. Górská 1968, s. 184; V. Schmidt 1976, s. 271–273; G. Wetzel 1985, s. 60–62).

Nad warstwą 15e odkryliśmy układ warstewek o łącznej grubości 0,80 m, składający się z humusowatych i piaszczystych spływów, naniesionych do wnętrza studni przez wodę (warstwa 15c). Ta część wypełniska mogła powstać dwojako: studnia mogła zostać zasypana lub, co wydaje się bardziej prawdopodobne, porzucona. Jeżeli ją porzucono, to, nieoczyszczana, wypełniła się z czasem napływającymi osadami piasku i warstwami zawierającymi szczątki organiczne. Te zaś przykryła później ciemna, piaszczysta warstwa kulturowa funkcjonującej nadal osady. Możliwe, że widoczne w profilu zagłębienie, które wypełniła ta warstwa (nr 10), powstało podczas odzyskiwania górnych dranic nie używanej już studni; mogły one zostać spożytkowane w innym miejscu. Niewykluczone jednak, że płytka niecka istniała wokół studni już w czasie jej używania. Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w wypadku studni odkrytej na Morawach, na stanowisku Pobodím-Zapupovec (V. Vendtová 1966, s. 424, ryc. 7).

Ze wszystkich dranic tworzących konstrukcję studni pobrano do analiz dendrochronologicznych 17 próbek (T. Ważny i A. Helman-Ważny 2001). Stwierdzono, że do budowy studni użyto trzech pni. Większość dranic (próbki nry 14–24, 26 i 28) wykonano z jednego pnia: dębu ściętego późną jesienią lub zimą 826/827 r. Niektóre (próbki nry 25, 29 i 30) — z innego dębu, ściętego nie wcześniej niż w 829 r. Jedna próbka (nr 27) pochodzi z pnia kolejnego drzewa, ściętego w 841⁺⁸/₋₆ r. (T. Ważny i A. Helman-Ważny 2001, tabela 1). Biorąc pod uwagę wyniki analiz dendrochronologicznych i sposób zbudowania studni, trzeba rozważyć dwie możliwości jej datowania. Jeżeli przyjmiemy, że wszystkie czynności budowlane, łącznie z umieszczeniem na dnie obiektu czterech dranic wzmocniających, wykonano jednocześnie, to zbudowanie studni trzeba datować na okres między 835 a 849 r. Jeżeli jednak założymy, co wydaje się

nam bardziej prawdopodobne ze względu na układ warstw piasku w studni, że dranice te umieszczono w niej później, to wtedy budowę obiektu trzeba datować na przełom 826 i 827 r., a prace dodatkowe — na lata między 835 a 849 r. Sądzymy, że z pierwszą fazą użytkowania studni (lata 826/827 — do 841⁺⁸/₋₆) wiąże się, opisana wyżej, cienka warstwa żółtego piasku leżąca na dnie wnętrza studni, z kolejną (po 841⁺⁸/₋₆ r.) — warstwa zielonkawego piasku z dużymi kamieniami.

Dla tej prostej, lecz dobrej technicznie konstrukcji studni można wskazać wiele analogii na całej Słowiańszczyźnie zachodniej, w okresie od VIII do XII w. We wczesnośredniowiecznych studniach z tego obszaru często spotykamy konstrukcję zrębową, niekiedy wzmocnioną narożnymi słupkami. Czasem stabilizowano ją także poprzecznymi belkami umieszczanymi na różnych poziomach. Spotykamy jednak także studnie: wykonane z wydrążonych pni, o konstrukcji sumikowo-łątkowej, o ściankach z plecionki, z dranic wbitych pionowo w ziemię, czasem podtrzymywanych od wewnątrz przez ramę z poziomych desek (V. Vendtová 1966; V. Schmidt 1976; E. Schuldt 1988, s. 98nn; F. Biermann, S. Dalitz, K.-U. Heußner 1999; M. Dulinicz 2001).

Jak już wspomnieliśmy, studnia z Bochenia jest pierwszym tego typu obiektem odkrytym na terenie osady otwartej pochodzącej ze starszych faz wczesnego średniowiecza i zarazem jedną z najstarszych znanych z ziem polskich. Być może starsza od niej (VIII w.; por. wyżej) jest studnia odkryta na majdanie grodziska w Chodliku. Zbudowana także w konstrukcji zrębowej, różni się od bocheńskiej tym, że ma dno wyłożone deskami (A. Gardawski 1970, s. 67, 70, ryc. 25, 26).

Wśród obiektów z tego samego okresu na uwagę zasługują przede wszystkim studnie datowane metodą dendrochronologiczną na VIII i IX w. Znamy je głównie ze Słowiańszczyzny połabskiej. Zbudowana w 736 r. studnia z osady w brandenburskiej miejscowości Schmerzke była czworokątna (1,00 × 0,80 m) i głęboka na 1,40 m. Wschodnią i zachodnią jej ściankę tworzyły pionowo wbite dranice, ściankę północną i południową — deski ułożone poziomo. Pionowe dranice u góry i u dołu rozparte były deskami, na dole dodatkowo przytrzymywany przez duże kamienie (F. Biermann, S. Dalitz, K.-U. Heußner 1999). Bardzo podobne do zabytku z Bochenia są dwie studnie z VIII w. odkryte na terenie nadbałtyckiego ośrodka rzemieślniczo-handlowego w Groß Strömkendorf. Ze studni nr 2 zachował się dolny wieniec (o boku 0,80 m) bukowych dranic, łączonych na zrąb. Od wschodu wzmocniała go dodatkowa deska i wbity w ziemię pal. Podobną konstrukcję i wielkość (0,80 × 0,85 m) miała studnia nr 3, z której zachowały się dwa dolne wieńce dranic. Głębokość obu studni wynosiła maksymalnie 0,80 m (D. Becker 1977). Podobny obiekt, z przełomu VIII i IX w., J. Henning odkrył w Lübben-Steinkirchen na Dolnych Łużycach (F. Biermann, S. Dalitz, K.-U. Heußner 1999).

Inaczej wyglądały kolejne studnie, odkryte w Groß Strömkendorf, obie także datowane dendrochronologicznie na VIII w. Jedną (stan. 12, obiekt 1) zbudowano z bukowych dranic ustawionych pionowo w prostokąt (0,80 × 0,90 m). U góry i na dole konstrukcję podtrzymywały poprzeczne belki. Studnię umiesz-

czono w okrągłej jamie o głębokości 3,80 m. Podobnie skonstruowano studnię nr 2 (stan. 12, obiekt 3). W jamie głębokości 2,80 m ustawiono pionowo bukowe dranice podtrzymywane dołem przez poprzeczne, okrągłe belki bukowe, nadające całości kształt niemal kwadratowy (około 1,00 × 1,00 m). Kolejna studnia z VIII w., odkryta na tej osadzie w 1991 r. (stan. 7, obiekt 22b), od dwóch poprzednich różni się kształtem (okrągła o średnicy około 0,80 m), niewielką głębokością (1,60 m) i rodzajem zastosowanego drewna (jesion; por. F. Wietrzychowski 1993, s. 14–18, 21).

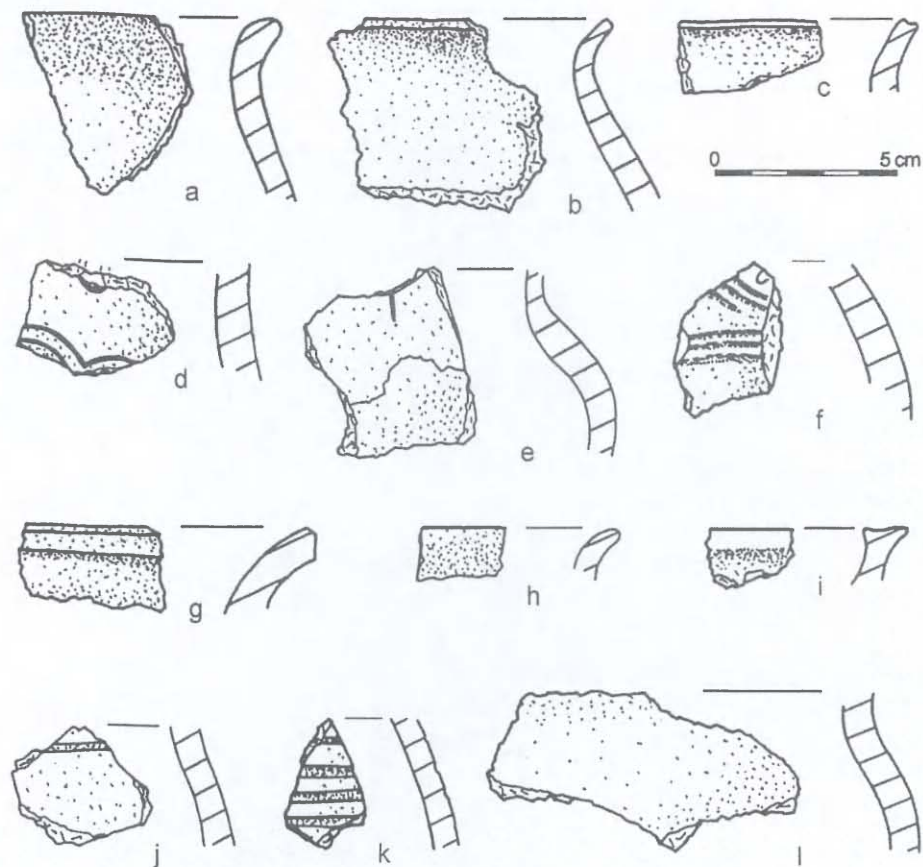
Wśród dobrze datowanych studni z obszaru Słowiańszczyzny zachodniej najbliższa czasowo naszemu obiektowi jest studnia odkryta na terenie ośrodka rzemieślniczo-handlowego w Rostock-Dierkow (wymiały: 0,90 × 0,70 m, głębokość 1,70 m). Zbudowano ją około 817 r. Chronologicznie bliska, różni się jednak od bocheńskiej konstrukcją. Tworzą ją dębowe dranice, wbite pionowo w piaszczyste dno jamy o średnicy 2,00 m. Podtrzymują ją poprzeczne belki, umieszczone na różnych wysokościach, od wewnątrz i na zewnątrz (D. Warnke 1992/1993, s. 201–203).

W tym samym czasie budowano też studnie o konstrukcji sumikowo-łątkowej. Dwa takie obiekty, wzniesione w końcu VIII w., odkryto w dolnołużyckiej miejscowości Görtsdorf. Głównym elementem podtrzymującym były w obu wypadkach pionowe słupy, natomiast ścianki zbudowano z dębowych dranic (E. Kirsch 1973). Na skraju osady w Berlinie-Marzahn około 739 r. zbudowano kolejną podobną studnię (H. Seyer 1980); następna, skonstruowana około 715 r., pochodzi z miejscowości Eythra (L. Herklotz, D. Stuchly 1987), a jeszcze jedna, z końca VIII w. — z brandenburskiego Gerbisbach (G. Wetzel 1987).

Jeszcze mniej skomplikowaną konstrukcję ma studnia z początku VIII w. odkryta w meklemburskim Redentin: cztery prostokątne, dębowe słupy, wkopano pionowo w dno głębokiego dołu; po ich zewnętrznej stronie ułożono siedem wieńców z dębowych desek, a na dnie — płaski gład. Jeden ze słupów miał podłużne wyżłobienie, którego jednak nie wykorzystano do umocowania desek (D. Becker 1977). Odmienne szczegóły konstrukcyjne charakteryzują także, datowaną na późny VIII w., studnię nr 225 z osady w Tornow-Borchelt (Dolne Łużyce). Dolną jej część tworzy zrąb, górną — pionowo i poziomo wbudowane dranice (J. Herrmann 1973, s. 81, 451, ryc. 42, datowanie: por. J. Herrmann, K.-U. Heußner 1991; F. Biermann, S. Dalitz, K.-U. Heußner 1999).

ZABYTKI RUCHOME

W warstwach przykrywających studnię, w jej wypełnisku oraz w wykopie, w którym ją posadowiono, odkryto 64 fragmenty naczyń. Znając dokładnie czas budowy studni i relacje stratygraficzne między nią a sąsiednimi warstwami kulturowymi, można dość precyzyjnie datować odkryte tam zespoły ceramiki.

Ryc. 10. Fragmenty naczyń znalezione w studni i wkopie

a-d — z wkopu pod studnię (warstwa 15b); e — z dolnej części wypełnienia studni (z warstw 15e i 15f);
f-l — z górnej części wypełnienia studni (z warstw 10a i 15c).

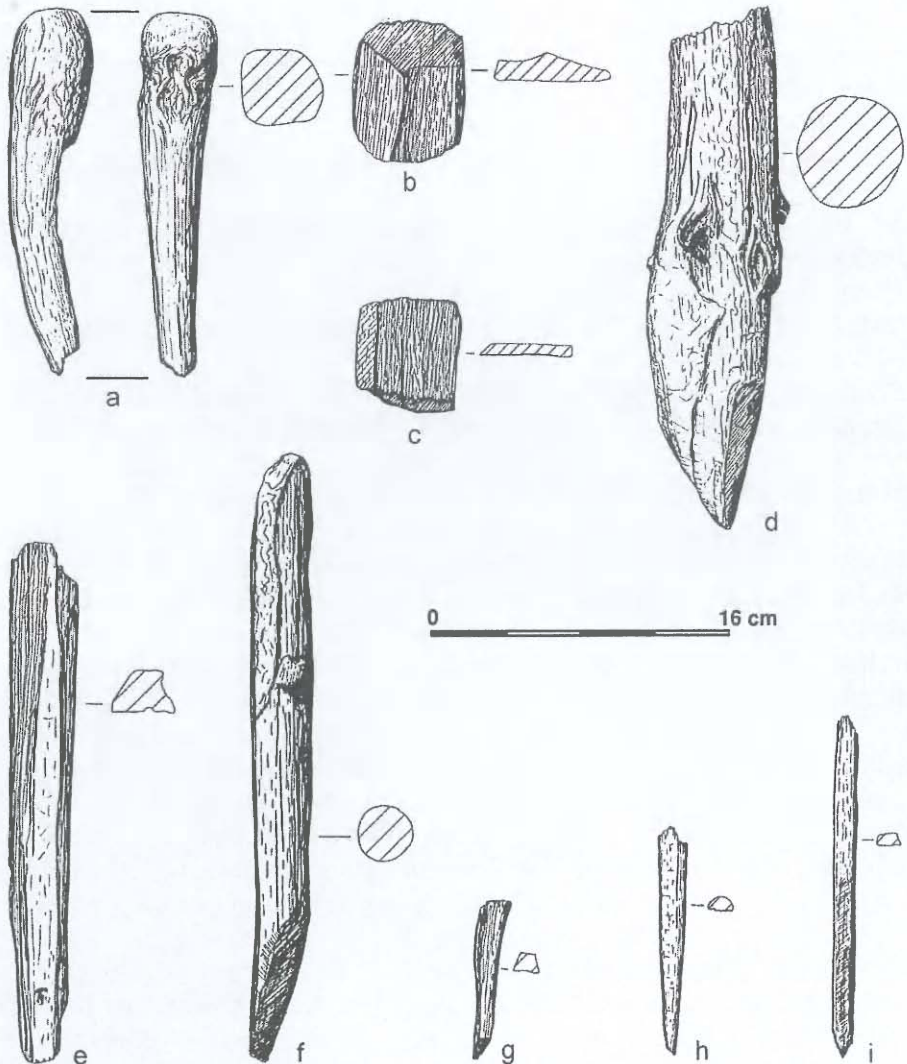
Rys. M. Dulnicz

Abb. 10. Keramik aus dem Brunnen und seiner Baugrube

a-d — aus der Baugrube (Schicht 15b); e — aus dem unteren Teil der Brunnenverfüllung (Schichten 15e, 15f);
f-l — aus dem oberen Teil der Brunnenverfüllung (Schichten 10a und 15c).

Zeichnung M. Dulnicz

Najstarszy z nich tworzą fragmenty naczyń pochodzące z wkopu pod studnię. Znalaziono tu 24 fragmenty naczyń. Są wśród nich 3 niezdobione ułamki przybrzeżne. Jeden z nich jest częścią całkowicie ręcznie lepionego naczynia. Wykonano je dość starannie, z gliny schudzonej drobnoziarnistą i średniozianistą domieszką. Wylew w jednym z tych ułamków jest wychylony, brzeg zaokrąglony (ryc. 10a). Drugi fragment (ryc. 10b) części przywylewowej pochodzi z naczynia, w którym obtaczana była tylko szyjka. Gлина zawiera domieszkę o średnich i grubych ziarnach, ze znacznym udziałem miki. Wylew jest wychylony i ścieniony, a krawędź — skośnie ścięta. Trzeci (ryc. 10c) ma płytki rowek

Ryc. 11. Przedmioty drewniane i fragmenty obrabianego drewna

a — uchwyt czerpaka; b, c — fragmenty klepek (?); d — zaostzony i opalony kołek; e — obrabiane drewno.

Rys. F. Biermann

Abb. 11. Bearbeitete Holzgegenstände

a — Griff einer Schöpfkelle; b, c: Fragmente kleiner Dauben (?); d — gespitzter und angekohelter Staken; e-i — bearbeitetes Holz.

Zeichnung F. Biermann

na samej krawędzi wylewu, jest wykonany z gliny schudzonej drobnoziarnistą domieszką. Z dziewiętnastu ułamków brzuśców większość wykazuje ślady obtaczania (ryc. 10 I). Jeden z nich jest zdobiony ornamentem linii falistej (ryc. 10d). Fragmenty den — zachowane w liczbie dwóch — są bardzo małe.

W dolnej części wypełniska studni (warstwa 15e lub 15f), tuż przy dolnych wieńcach dębowych dranic, odkryto dwa fragmenty brzuśców i dwa, bardzo małe — den. Ułamki brzuśców pochodzą z górnej partii tego samego naczynia, niezdobionego, górą obtaczanego (ryc. 10e).

Pozostałe fragmenty odkryto w górnych warstwach wypełniska studni (warstwa 10a i 15c). Jest ich 27. Jeden z nich jest zdobiony ornamentem linii falistej (ryc. 10l), pozostałe są niezdobione. Także znalezione tu części przybrzeżne są niezdobione, ale noszą ślady obtaczania. Jedna pochodzi z naczynia wykonanego z gliny schudzonej gruboziarnistą domieszką. Na krawędzi widoczne są dwie płaszczyzny jej ścinania (ryc. 10g). Brzeg w drugim fragmencie jest zaokrąglony, lekko ścieniony (ryc. 10h), a naczynie, którego jest częścią, wykonano z gliny schudzonej drobnoziarnistą domieszką. Krawędź w innym ułamku części przybrzeżnej, wydobytej z tej części wypełniska, jest dobrze obtoczona, profilowana (ryc. 10i). Jeden z sześciu brzuśców, znaleziony w świadku profilowym, jest gęsto żłobkowany, podobnie jak kolejny, pochodzący z warstwy 15c (ryc. 10j, k).

Określenie czasu budowy studni na przełom lat 826 i 827 pozwala na datowanie zespołu fragmentów naczyń z wykopu budowlanego na czasy przed tą właśnie datą. Na podstawie analizy techniki ich wykonania sądzimy, że mogły one zostać wyprodukowane w VII lub VIII w. Wyniki analiz dendrochronologicznych każą uwzględnić także 1 tercję IX w. Chronologię niewielkiego zespołu ceramiki wydobytego z dolnej partii wypełniska studni należy określić na lata już po przełomie 826 i 827 r. Zakładając, że studnia była użytkowana nie dłużej niż lat kilkadziesiąt, można go umieścić w 2 lub 3 tercji IX w. Trudniej jest datować fragmenty naczyń znalezione w górnej partii wypełniska. Biorąc pod uwagę obecność wśród nich ułamków brzuśców zdobionych ornamentem poziomych żłobków można uznać, że taki zespół zabytków uformował się w X w. Pamiętając o możliwym czasie użytkowania studni, nie można ich chyba datować później niż na początek tego stulecia.

W wypełnisku studni znaleziono również fragmenty drewnianych przedmiotów i kilka obrobionych gałązek (ryc. 6d). Jeden z zabytków to najprawdopodobniej fragment rączki od czerpaka wykonanego z korzenia (ryc. 11a). Zabytki tego rodzaju znamy także z innych studni wczesnośredniowiecznych (A. Detering 1936, s. 99; V. Vendtová 1966, s. 419, 422, ryc. 3; W. Coblenz 1969, tabl. 31; J. Herrmann 1973, s. 69–70; L. Herklotz, D. Stuchly 1987, ryc. 6; F. Biermann, w druku). Płasko obrobione fragmenty (ryc. 11b, c) mogą pochodzić ze zniszczonej klepki, na przykład od płytkiego wiaderka. Zaostrzony i nadpalony kołek (ryc. 11d) można wiązać z górną, zniszczoną częścią konstrukcji studni. Nadpalenie miało go prawdopodobnie chronić przed butwieciem. Kilka niewielkich, zaostrzonych gałązek (ryc. 11e–i) to przedmioty, których przeznaczenia nie da się określić.

WNIOSKI

Ranga dotychczasowych odkryć polega na tym, że — o ile nam wiadomo — odsonięta w Bocheniu studnia to pierwszy tego rodzaju obiekt ujawniony

podczas planowych badań wykopaliskowych prowadzonych w Polsce na terenie osiedla datowanego na starsze fazy wczesnego średniowiecza. Doskonały stan zachowania zabytku pozwolił na ustalenie dokładnej daty budowy studni. Pośrednio można dzięki temu oznaczyć także czas funkcjonowania osady.

Jedną z najważniejszych konsekwencji określenia czasu budowy studni jest możliwość stosunkowo precyzyjnego datowania związanych z nią zespołów ceramiki. Większość znalezionych fragmentów naczyń pochodzi z wypełniska studni. Nie wiemy, niestety, jak długo bocheńska studnia była używana. W oszacowaniu pomóc mogą dane odnoszące się do innych datowanych dendrochronologicznie obiektów tego typu. Na przykład, starsza z dwóch studni na grodzie w Sypniewie była użytkowana przez ponad 100 lat, od 915 r., kiedy ją zbudowano, do przełomu lat 1028 i 1029, kiedy zastąpiła ją nowa (F. Biermann, w druku). Studnia w Święcku-Strumianach (X w.) została przebudowana po około pięćdziesięcioletnim okresie korzystania z niej (D. Jaskanis 1998). Funkcjonujący przez kilkadziesiąt (około 50) lat gród w Schönfeld (Dolne Łużyce) przez cały ten czas miał tylko jedną studnię (G. Wetzel 1985; K.-U. Heußner, T. Westphal 1998, s. 228). Czynny przez około 100 lat gród w Raddusch zaopatrywany był w wodę z czterech studni; z każdej korzystano przez około 25–50 lat (M. Ullrich 1991; K.-U. Heußner, T. Westphal 1998, s. 232). Oczywiście, nie wszystkie studnie funkcjonowały tak długo, a na czas korzystania z nich miały wpływ warunki środowiska i trwałość osadnictwa.

Podkreślić trzeba fakt, że wśród charakterystycznych fragmentów ceramiki wydobytych z wypełniska studni są takie, które — zgodnie z tradycyjnym sposobem datowania — można by umieścić w VII lub VIII w., oraz takie, które przypisano by stuleciom X lub XI. Zapewne ani jedna ich grupa (naczynia ręcznie lepiące częściowo obtaczane, z nielicznymi wyjątkami niezdobione), ani druga (okazy częściowo obtaczane, zdobione poziomymi żłobkami) nie byłaby datowana na IX w. Teoretycznie rzeczywiście jest możliwe, że naczynia są zarówno znacznie starsze od studni, jak i znacznie od niej młodsze. Tyczy się to zwłaszcza tych okazów, których nie można wiązać z czasem użytkowania studni, a takie przeważają. My jednak sądzimy, że mogą one pochodzić również z IX w. To pewne, że przy interpretacji odkryć należy zachować daleko idącą ostrożność, także dlatego, że dziewięciowieczna studnia z Bochenia jest pierwszym takim obiektem w Polsce datowanym za pomocą metody dendrochronologicznej.

Stosunkowo niewielki zestaw zabytków wydobytych ze studni pozwala na następujące spostrzeżenia dotyczące datowania naczyń i osady. Niezdobiona, ręcznie lepiąca i częściowo obtaczana ceramika z wkopu pod studnię znajduje analogie w zespołach fragmentów naczyń z wielu obiektów osadniczych badanego stanowiska. Są to przeważnie owalne jamy, bardzo typowe dla osad z pierwszych wieków wczesnego średniowiecza. Ta grupa obiektów musi być zatem datowana na okres przed około 830 r. Nie przeczy temu technologiczny stan zaawansowania wyrobów garncarskich, pozwalający je umieścić w 2 poł. VIII i 1 tercji IX w.

Takie same ułamki naczyń występują również w wypełnisku studni. Liczba odkrytych w nim fragmentów garnków jest niewielka. Trudno więc całkowicie wykluczyć tezę, że dostały się tam ze starszej warstwy kulturowej. Równie, lub nawet bardziej, prawdopodobne jest, że pochodzą one z czasów, kiedy studnia wypełniała się ziemią. To zaś oznacza, że częściowo obtaczane, niezdobione naczynia były w użyciu także w pełnym IX w. Przemawia za tym więcej argumentów. Oto w ciągłych warstwach kulturowych osady, wypełniających naturalne zagłębienia terenu, ta archaiczna ceramika pojawia się razem z uławkami dobrze obtaczanych naczyń zdobionych poziomymi żłobkami. W zespołach pochodzących z takich warstw jej udział jest znaczny. Także sposób zalegania (duże fragmenty, często w skupiskach) wskazuje, że niezdobiona, słabo obtaczana ceramika nie jest domieszką w zespołach późniejszych. Zespoły składające się z obu rodzajów wyrobów występują również w niektórych jamach.

Spostrzeżenia te skłaniają do dalszych uwag. Po pierwsze, dziś nie ulega już wątpliwości, że niezdobiona, słabo obtaczana ceramika w niektórych częściach Słowiańszczyzny zachodniej występuje z całą pewnością w IX, a niekiedy także w X w. Stwierdzenie to dotyczy wprawdzie odległych peryferii Słowiańszczyzny, na przykład Szlezewiku-Holsztynu, ale głównie dlatego, że to właśnie tamtejsze stanowiska archeologiczne często bywają datowane za pomocą metody dendrochronologicznej. Można tu wymienić takie obiekty, jak: zespół osadniczy w Bosau (W. Gebers 1981; 1986) i grodzisko w Scharstorf (D. Meier 1990). Podobny obraz wyłania się coraz wyraźniej dzięki studiom nad chronologią ceramiki brandenburskiej. Na terenie osady w Lübben-Steinkirchen oraz grodzisk w Schönfeld, Raddusch, Leuthen-Wintdorf i Mittenwalde archaiczna ceramika pojawia się także w X w. (F. Biermann 2000, s. 175–280; F. Biermann, K. Frey 2000, s. 210, ryc. 13). Proces ten znajduje potwierdzenie w chronologii niektórych zespołów naczyń pochodzących z grodzisk południowej Wielkopolski. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić grodzisko w Bonikowie. Badania wykopaliskowe wykazały bez żadnych wątpliwości, że okazy niezdobione, ręcznie lepiące występują tam z zaawansowaną technicznie ceramiką typu Tornow (Z. Hołowińska 1956, s. 60–61, ryc. 30). Po zbadaniu metodą dendrochronologiczną elementów konstrukcji grodu (por. wyżej) zjawisko to trzeba datować na IX i może także na X w. Z podobną sytuacją mamy do czynienia na grodziskach w Bruszczewie (M. Brzostowicz 1999), Daleszynie (Z. Hilcerówna 1960) i zapewne także Sławiu (M. Brzostowicz 1993), z zastrzeżeniem, że te trzy założenia obronne powstały dopiero na przełomie IX i X w. (M. Kara 2000, s. 61, 66).

Również na terenach znacznie bliższych osadzie w Bocheniu możemy wskazać zespoły naczyń ręcznie lepionych o dość późnej metryce. Chodzi o datowany metodą radiowęglową zbiór fragmentów naczyń z jednego z obiektów osady w Miszewku Strzałkowskim koło Płocka. Szczegółowe rozpatrzenie wyników analiz fizycznych doprowadziło autorów publikacji do wniosku, że zespół ceramiki z jamy 4 tej osady, składający się w 92% z fragmentów naczyń górą obtaczanych i w 8% z całkowicie ręcznie lepionych, nie może pochodzić sprzed roku 829 (M. Dulnicz, W.A. Moszczyński 1998, s. 138, zwłaszcza ryc. 93:1). Dato-

wanie to, jeszcze kilka lat temu traktowane jako ewenement, w świetle odkryć w Bocheniu nabiera dodatkowego znaczenia.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt proponowanych ustaleń chronologicznych. W trzy miesiące po zakończeniu badań, po wstępnej analizie zabytków i obiektów, jesteśmy przekonani, że osada w Bocheniu należy do późnego horyzontu zjawisk określanych dawniej jako „drugi nurt formowania się kultury Słowian” (M. Parczewski 1988, s. 97), a ostatnio — jako „kultura sukowska” (M. Dulnicz 2001). Datując co najmniej jedną z faz funkcjonowania osady, w przybliżeniu, na 1 poł. IX w., byłibyśmy skłonni podobnie datować schyłek rozwoju tejże kultury. Tak późna chronologia obserwowanych zjawisk jest zresztą dalece zgodna z tym, co obserwujemy na zachodnich krańcach „kultury sukowskiej” — w Meklemburgii, a zwłaszcza Szlezwiku-Holsztynie.

Na podkreślenie zasługuje także współwystępowanie ceramiki niezdobionej, częściowo obtaczanej, z ceramiką dobrze obtaczaną, żłobkowaną. Może to oznaczać, że ta druga pojawia się w środkowym dorzeczu Wisły znacznie wcześniej, niż dotąd przypuszczano, może już na początku X w. Od dawna dostępną wskazówką tak wczesnego pojawienia się nowego typu ceramiki był skarb z Klukowicz, ukryty po 901 r. w całkowicie obtaczanym naczyniu ornamentowanym żłobkami poziomymi (A. Czapkiewicz, A. Gupieniec, A. Kmietowicz, A. Kubiak 1964, ryc. 1; A. Gupieniec, T. i R. Kiersnowscy 1965, s. 29–31). Podobne znalezisko znamy także z południowej Wielkopolski, gdzie w podkaliskich Piwonicach natrafiono na skarb ukryty w całkowicie obtaczanym naczyniu, zdobionym poziomymi żłobkami, zakopany po 935 r. (Z. Hilczer-Kurnatowska, M. Kara 1994, s. 138, ryc. 13). Z terenów leżących na wschód od Wisły pochodzą obiekty, w których całkowicie obtaczana ceramika występuje z ostrogami, które dziś datować można na okres między VIII a X w. Są to, na przykład: grodziska w Niewiadomej (M. Miśkiewiczowa 1996, s. 30–35) i Podebłociu (P. M. Barford, E. Marczak 1993, s. 162) oraz jamy z osady w Czekanowie (B. Zawadzka-Antosik 1981, s. 145–146; W. Szymański 1987, s. 351). Wykopaliska z lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przyniosły wskazówki, wymagające jednak dalszych studiów, świadczące o tym, że całkowicie obtaczana ceramika mogła być w użyciu w grodach północnego Mazowsza już w 1 poł. X w. (M. Dulnicz 1998; F. Biermann, w druku). Naczynia, które zwykle się datować na XI i XII w., zostały także znalezione w studni z podlaskiego Święcka, zbudowanej i użytkowanej w 2 poł. X stulecia (D. Jaskanis 1998). Jeszcze wyraźniej problem ten pojawia się w mazowieckim Sypniewie, gdzie ceramika żłobkowana występuje już w 1 poł. X w. (F. Biermann, w druku).

W niniejszym artykule koncentrujemy się na zagadnieniach związanych z odkryciem studni i wnioskach płynących z uzyskania jej dokładnego datowania. Jednak już teraz warto zaznaczyć, że przeprowadzone w Bocheniu prace zasadniczo zmieniają obraz osadnictwa w dolinie Bzury i szerzej, w zachodniej części Mazowsza, w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Region ten wyróżniał się do tej pory tym, że ujawniono tu jedno z nielicznych cmentarzysk reprezentujących najstarszy horyzont płaskich pochówków ciałopalnych Słowian — cmentarzysko w Międzyborowie (W. Bernat 1955). Nieopodal,

w miejscowości Feliksowo koło Żyrardowa Stefan Woyda natrafił przed laty na kilka obiektów zawierających całkowicie ręcznie lepioną ceramikę z początku wczesnego średniowiecza. Jednak informacje o tym odkryciu zostały zaprezentowane dopiero w roku 2000 (W. Szymański, w druku). Z dorzecza Bzury znamy także bliżej nieokreślone ślady osadnictwa na terenie wsi Chruślin Kościelny (A. Niewęglowski 1959/1960) oraz obiekty z ceramiką ręcznie lepioną w Łęczycy (A. Abramowicz 1989, s. 82; L. Kajzer 1989, s. 87–90). Niezdobione naczynia częściowo obtaczane odkryto również na osadzie przy grodzisku w Chlebni (J. Kalaga 1999). Jama z ceramiką datowaną na VIII w. znajdowała się w Błoniu (*Grodziska* 1976, s. 21–24). Natomiast z Parzniewa znamy dwie jamy zawierające ceramikę datowaną przez S. Woydę na VII–VIII w. (S. Woyda 1972, s. 207). Odkrycie ogromnej osady w Bocheniu, choć oczywiście jest ona późniejsza niż niektóre z wymienionych obiektów, sprawia, że ziemie nad Bzurą ponownie zaczynają przyciągać uwagę badaczy najstarszych dziejów Słowian. Rozpoznawanie skupiska osadniczego położonego na gruntach Bochenia i okolicznych wsi jest istotne dla poznania genezy osadnictwa wczesnośredniowiecznego w okolicach Łowicza. Funkcjonowanie grodu w Bocheniu, a wcześniej prawdopodobnie całego, starego i dużego, kompleksu osadniczego, wiąże się z istnieniem szlaku handlowego (wodno-lądowego) łączącego Mazowsze z Wielkopolską (por. też M. Dulinicz 2000a).

Jak stwierdziliśmy na początku tego artykułu, ma on przede wszystkim stworzyć Czytelnikom możliwość zapoznania się z najciekawszym obiektem bocheńskiej osady, odkrytym w 2000 r. W ograniczonym zakresie sygnalizujemy też problemy rodzące się w związku z interpretacją wyników wykopalisk. Będziemy mogli odnieść się do nich obszerniej w planowanej monografii stanowiska.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „AuF” — „Ausgrabungen und Funde”, Berlin.
Frühmittelalterlicher Burgenbau — *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, J. Henning, A. T. Ruttkay red., Bonn 1998.
 PBA — *Polskie Badania Archeologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
Ziemie polskie — *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz red., Kraków 2000.
 „WA” — „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa.

Literatura

- A b r a m o w i c z A.
 1989 *Ceramika z punktów węzłowych dla chronologii stanowiska*, [w:] A. Abramowicz, A. Nadolski, T. Poklewski, T. Wieczorek, *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, t. II, cz. 1, PBA, t. 27, cz. 1, s. 82–84.

- Baranowski T., Krapiec M.
1998 *Ausgrabungen auf dem frühmittelalterlichen Burgwall von Kalisz (Dendrodaten)*, [w:] *Frühmittelalterlicher Burgenbau*, s. 249–256.
- Barford P. M., Marczak E.
1993 *The settlement complex at Podeblocie, gm. Trojanów, an interim report of investigations 1981–1992*, „Światowit”, t. 37, s. 147–167.
- Becker D.
1977 *Slawische Brunnen von Redentin und Groß Strömkendorf, Kreis Wismar*, „AuF”, t. 22, s. 134–139.
- Behm G.
[1941–1942] 1942 *Eine spätslawische Siedlung bei Berlin-Klausdorf*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 32/33, s. 260–296.
- Bernat W.
1955 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ciałopalne w miejsc. Międzyborów, pow. Grodzisk Mazowiecki*, „WA”, t. 22, s. 81–82.
- Biermann F.
2000 *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, t. 65, Bonn.
w druku *Sypniewo. Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*, Archeologia Mazowska i Podlasia. Studia i Materiały, t. 2, w druku.
- Biermann F., Dulinicz M.
2000 *Słowianie nad Bzurą*, „Polska Akademia Nauk. Działalność Naukowa. Wybrane Zagadnienia”, z. 10, grudzień 2000, s. 21–24.
- Biermann F., Dalitz S., Heußner K.-U.
1999 *Der Brunnen von Schmerzke, Stadt Brandenburg a.d. Havel, und die absolute Chronologie der frühslawischen Besiedlung im nordostdeutschen Raum*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 74, s. 219–243.
- Biermann F., Frey K.
2000 *Neues von einer alten Grabung — Der slawische Burgwall Pennigsberg bei Mittenwalde*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, t. 41, s. 199–224.
- Brzostowicz M.
1993 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Sptawiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 2, s. 115–132.
1999 *Bruszczewski zespół osadniczy w IX i X wieku*, [w:] *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej*, Spotkania Bytomskie III, S. Moździoch red., s. 135–150.
- Coblenz W.
1969 *Die slawische Sumpfschanze von Brohna*, Berlin.
- Czapkiewicz A., Gupieniec A., Kmietowicz A., Kubiak A.
1964 *Skarb monet arabskich z Klukowicz, powiat Siemiatycze*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Detering A.
1936 *Brunnen Mitteldeutschlands aus 13 Jahrhunderten*, „Mitteldeutsche Volkheit”, s. 97–103.
- Dulinicz M.
1998 *Frühmittelalterliche Burgen in Masowien: die ersten Ergebnisse der deutsch-polnischen Untersuchung*, [w:] *Frühmittelalterlicher Burgenbau*, s. 267–274.
2000a *Mazowsze w X wieku*, [w:] *Ziemie polskie*, s. 200–220.
2000b *Badania grodzisk mazowieckich*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski red., Warszawa, s. 145–158.

- 2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa.
- Dulinicz M., Moszczyński W. A.
1998 *Wczesnośredniowieczne osady w Miszewku Strzałkowskim i Wykowie*, [w:] *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Stupianki pod Płockiem*, M. Dulinicz red., Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały, t.1, Warszawa, s. 109–142.
- Fischer B., Kirsch E.
1983 *Die frühslawische Siedlung Berlin-Marzahn*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 17, s. 147–164.
- Gardawski A.
1970 *Chodlik. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Gebers W.
1981 *Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein*, t. 5. *Der slawische Burgwall auf dem Bischofswarder. Katalog und Beilagen*, Neumünster.
1986 *Bosau. Untersuchung einer Siedlungskammer in Ostholstein*, t. 5. *Der slawische Burgwall auf dem Bischofswarder. Auswertung der Funde und Befunde*, Neumünster.
- Gozdowski M., Kmietowicz F., Kubiak T., Lewicki T.
1959 *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Maurzyc pod Łowiczem*, Wrocław–Kraków–Warszawa.
- Górska I.
1968 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sypniewie, pow. Maków Mazowiecki, w latach 1964 i 1965*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 19, s. 184–189.
- Grodziska
1976 I. Górska, L. Paderewska, J. Pyrgała, W. Szymański, L. Gajewski, Ł. Okulicz, *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Gupieniec A., Kiersnowscy T. i R.
1965 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski środkowej, Mazowsza i Podlasia*, PBA, t. 10.
- Herklotz L., Stuchly D.
1987 *Frühslawischer Kastenbrunnen mit Holzfunden aus Eythra, Kr. Leipzig-Land*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, 31, s. 219–241.
- Herrmann J.
1973 *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Calau*, Berlin.
- Herrmann J., Heußner K.-U.
1991 *Dendrochronologie, Archäologie und Frühgeschichte vom 6. bis 12. Jh. in den Gebieten zwischen Saale, Elbe und Oder*, „AuF”, t. 36, s. 255–290.
- Heußner K.-U., Westphal T.
1998 *Dendrochronologische Untersuchungen an Holzfunden aus frühmittelalterlichen Burgwällen zwischen Elbe und Oder*, [w:] *Frühmittelalterlicher Burgenbau*, s. 223–234.
- Hilczерówna Z.
1960 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (st. 2) w pow. gostyńskim*, Poznań.
- Hilczер-Kurnatowska Z., Kara M.
1994 *Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen*, [w:] *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice. Forschungsprobleme des frühen Mittelalters*, H.-J. Brachmann, F. Daim, L. Polaček, C. Staňa, J. Tejral red., t. 1, Brno, s. 121–141.

- Hołowińska Z.
1956 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim*, Poznań.
- Jakimowicz R.
1925 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Urzędu Konserwatorskiego na okręg warszawski — północny*, „WA”, t. 9, s. 305–330.
- Jaskanis D.
1998 *Wczesnośredniowieczna studnia na grodzisku w Święcku-Strumianach na wschodnim Mazowszu*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąsso-wskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, A. Buko red., Warszawa, s. 175–182.
- Kajzer L.
1989 *Osada przygodowa*, [w:] A. Abramowicz, A. Nadolski, T. Poklewski, T. Wieczorek, *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, t. II, cz. 1, PBA, t. 27, cz. 1, s. 87–92.
- Kalaga J.
1999 *Naczynia ze starszych faz okresu wczesnośredniowiecznego na stanowisku nr III w Chlebni, woj. mazowieckie*, „Światowit”, t. 1 (42), fasc. B, s. 99–102.
- Kara M.
2000 *Stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski red., Warszawa, s. 55–68.
- Kara M., Krąpiec M.
2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendro-chronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemie polskie*, s. 304–327.
- Kirsch E.
1973 *Frühgeschichtliche Kastenbrunnen von Görlsdorf, Kr. Luckau*, „AuF”, t. 18, s. 153–156.
- Krąpiec M.
1996 *Dendrochronologiczne datowanie zwęglonych prób drewna z wczesnośredniowiecznej półziemianki z Krakowa-Nowej Huty-Wyciąża (stanowisko 5B)*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. 19, s. 129–134.
1998a *Dendrochronological dating of early medieval fortified settlement in Poland*, [w:] *Frühmittelalterlicher Burgenbau*, s. 257–266.
1998b *Oak dendrochronology of the Neoholocene in Poland*, „Folia Quaternaria”, 69, s. 5–133.
1998c *Analiza dendrochronologiczna prób drewna dębowego ze studni z grodziska w Chodliku*, maszynopis w Zakładzie Archeologii Mazowsza i Podlasia IAE PAN, Warszawa.
- Krąpiec M., Poleski J.
1995 *Dwa grodziska wczesnośredniowieczne w Zawadzkiej Lanckorońskiej i Naszacowicach — datowanie metodą archeologiczną i dendrochronologiczną*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 44, s. 117–137.
- Krąpiec M., Ważny T.
1994 *Dendrochronologia: podstawy metodyczne i stan zaawansowania badań w Polsce*, „Światowit”, t. 39, s. 193–214.
- Kurnatowska Z.
2000 *Wielkopolska w X w. i formowanie się państwa polskiego*, [w:] *Ziemie polskie*, s. 99–117.
- Meier D.
1990 *Scharstorf. Eine slawische Burg in Ostholstein und ihr Umland*, Neumünster.
- Miśkiewiczowa M.
1996 *Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Niewiadomej w województwie siedleckim*, Warszawa.

- Niewęglowski A.
1959/1960 *Odkrycie osady wczesnośredniowiecznej w miejscowości Chruślin Kościelny, pow. Łowicz, „WA”, t. 26, z. 3, s. 308–309.*
- Ossowski W.
1999 *Studia nad łodziami jednopiennymi z obszaru Polski, Gdańsk.*
- Parczewski M.
1988 *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce, Kraków.*
- Poleska P., Bober J.
1996 *Wczesnosłowiańska półziemianka ze stanowiska 5B (Wyciąże) w Krakowie-Nowej Hucie, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. 19, s. 101–126.*
- Rauhut L.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 1, s. 435–656.*
- Schmidt V.
[1975] 1976 *Slawische Brunnen im Bezirk Neubrandenburg, „Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, s. 269–284.*
- Schuldt E.
1988 *Der Holzbau bei den nordwestslawischen Stämmen vom 8. bis 12. Jahrhundert, Berlin.*
- Seyer H.
1980 *Germanische und slawische Brunnenfunde in der Siedlung von Berlin-Marzahn, „Zeitschrift für Archäologie”, t. 14, s. 225–241.*
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*
1880 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. I, Warszawa.*
- Suchodolski S.
1974 *Podsumowanie, [w:] M. Dekówna, J. Reyman, S. Suchodolski, Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Zalesia powiat Stupca, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 157–185.*
1976 *Prosperity Mazowska w XI wieku w świetle źródeł numizmatycznych, [w:] Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury, Warszawa, s. 537–546.*
- Szymański W.
1987 *Próba weryfikacji datowania zespołu osadniczego ze starszych faz wczesnego średniowiecza w Szeligach, woj. płockie, „Archeologia Polski”, t. 32, z. 2, s. 349–374.*
w druku *Mazowsze na początku wczesnego średniowiecza, [w:] Archeologia Mazowska i Podlasia w roku 2000. Osiągnięcia i problemy.*
- Świątkiewicz P.
w druku *Wyniki badań wykopaliskowych na terenie osady w Strugienicach, w latach 1994–1997, Materiały Muzeum Miasta Zgierza.*
- Ullrich M.
1991 *Die Schanze bei Raddusch — eine slawische Walburg in der Niederlausitz. 2. Vorbericht, „AuF”, t. 36, s. 82–96.*
- Vendtová V.
1966 *Studne z doby Vel'komoravskej v Pobedim, „Slovenská archeológia”, t. 14, z. 2, s. 417–438.*
- Warnke D.
1992/1993 *Der Hort eines Edelmetallschmiedes aus der frühslawischen Siedlung Rostock-Dierkow, „Offa”, t. 49/50, s. 197–206.*

- Ważny T.
 1993 *Dendrochronological dating of the Lusatian culture settlement at Biskupin, Poland — first results*, „News WARP”, t. 14, s. 3–5.
 1999 *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*, Warszawa.
- Ważny T., Eckstein D.
 1987 *Dendrochronologiczne datowanie wczesnośredniowiecznej słowiańskiej osady Wolin*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 33, s. 147–159.
- Ważny T. i Helman-Ważny A.
 2001 *Analiza dendrochronologiczna drewna ze studni w Bocheniu, stan. 16, gm. Łowicz*, „Archeologia Polski”, t. 46, z. 1–2, s. 115–118.
- Wetzel G.
 1985 *Die archäologischen Untersuchungen in den Gemarkungen Schönfeld und Seese Kr. Calau, [w:] Schönfeld und Seese. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Niederlausitz*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 19, s. 13–117.
 1987 *Ein frühslawischer Brunnen vom Typ Görldorf von Gerbisbach, Kr. Jessen*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, t. 31, s. 243–253.
- Wietrzichowski F.
 1993 *Untersuchungen zu den Anfängen des frühmittelalterlichen Seehandels im südlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Grabungsergebnisse von Groß Strömkendorf*, „Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte”, t. 3, Wismar.
- Woyda S.
 1972 *Parzniew*, Informator Archeologiczny. Badania 1971, s. 207.
- Zawadzka-Antosik B.
 1981 *Czekanów, gm. Jabłonna Lacka*, Informator Archeologiczny. Badania 1980, s. 144–146.

FELIX BIERMANN UND MAREK DULINICZ

DER BRUNNEN VON BOCHEŃ UND DAS PROBLEM DER CHRONOLOGIE DER ÄLTEREN PHASEN DES FRÜHEN MITTELALTERS IN WESTMASOWIEN

Zusammenfassung

Eine der dringlichsten Aufgaben der Archäologie des frühen Mittelalters in Polen ist die Erstellung eines absolutchronologischen Schemas. Dazu ist die Dendrochronologie eine wichtige Grundlage. Die meisten der Jahrringdaten betreffen jedoch erst die Zeit vom späteren 9. bis 11. Jh. Dendrochronologische Daten zu den ältesten Phasen des frühen Mittelalters sind hingegen viel seltener. Deshalb soll der jüngst ergrabene, in das frühere 9. Jh. dendrodatierte Brunnen von Bocheń bei Łowicz im westlichen Masowien (Abb. 1) hier vorgestellt werden.

Im Stromgebiet der mittleren Bzura, in der Gemarkung des Dorfes Bocheń, befindet sich eine reiche Ansammlung frühmittelalterlicher Fundplätze, zu der auch eine Burg gehört. Diese wurde nach der dort geborgenen Keramik im 10. Jh. über einer älteren Siedlung des 7.–9. Jh. angelegt (M. Dulnicz 2000b). Der Gegenstand dieses Berichts, die offene Siedlung Fpl. 16, liegt gut 1 km nördlich des Burgwalls. Die insgesamt sechswöchigen Untersuchungen (Abb. 2) im Herbst 2000 wurden hauptsächlich durch die Stiftung für Deutsch-Polnische Zusammenarbeit aus Mitteln der Bundesrepublik Deutschland finanziert, zu geringeren Teilen durch die Alexander von Humboldt-Stiftung und das Institut Archeologii i Etnologii PAN. Bei der Ausgrabung wurden über

40 frühmittelalterliche Grubenbefunde festgestellt, die meist länglich-ovale Form besaßen. Die Keramik ist zu einem großen Teil archaisch (unverzert, meist am Rand und/oder an der Schulter nachgedreht) und dem 8. bis 9. Jh. zuzuordnen; gut nachgedrehte, geriefte Scherben weisen in das 10. bis 11. Jh. Zu den Kleinfunden zählen u. a. Gegenstände aus Geweih, Knochen, Stein und Eisen, Spinnwirtel und Eisenschlacken.

An einer natürlichen Einbuchtung der Niederung in das Siedlungsplateau (Abb. 2) wurde ein Brunnen angetroffen (Objekt 15). Die knapp 2,40 m unter die heutige Oberfläche hinabreichende Grube enthielt einen Brunnenkasten (0,9 × 0,85 m lichte Weite) in Blockbaukonstruktion ohne Eckpfosten (Abb. 3–7): Die Bretter waren an ihren Enden jeweils oben mit Kehlungen versehen, in welche die Querbretter des Gevierts eingepaßt waren. An der Nordwest- und der Südosteite hatte man die untersten Bretter oben und unten eingekehlt, um einen gleichartigen unteren Abschluß des Gevierts zu gewährleisten (Abb. 8). Am Fuße des Kastens waren — wahrscheinlich als Restaurierung — vier Bretter eingekellt bzw. in den Untergrund eingeschlagen waren. Da aber zwei der Bretter an der Südwestseite zu liegen kamen, dafür im Nordosten kein Holz die Konstruktion unterfing, war der Brunnenkasten in diese Richtung stark abgesackt (Abb. 9). Außen hatte man den Kasten mit Moos oder Stroh abgedichtet, um das einfließende Grundwasser zu filtern.

Der Brunnenschacht wies unten eine dünne Schicht Feuchtsediments auf, als Ablagerung der ersten Nutzungsphase (Schicht 15f). Darüber war auf gut 0,30 m Stärke eine grüne schluffige Sandschicht mit Findlingen eingebracht worden (Schicht 15e). Man kann annehmen, daß Strate 15e erst bei der Restaurierung des Brunnens durch die innen eingeklemmten Bretter in den Brunnen geriet und die Steine als Filter dienen sollten. Darüber waren auf etwa 0,8 m Höhe in schlieriger Durchmischung schwarzes Feuchtsediment und heller Sand in den Brunnen eingeflossen (Schicht 15c), als Verfüllung oder Ablagerung nach seiner Aufgabe. Die verbleibende Senke wurde später mit humosem Sand einer auch im Umfeld feststellbaren Kulturschicht verfüllt (Schichten 10, 10c; Abb. 5, 6).

Durch T. Ważny und A. Helman-Ważny (2001) wurden 17 Holzproben jarringdatiert. Die Hölzer die den Kasten bildeten, waren aus einem Baum angefertigt worden. Er wurde Ende 826 oder Anfang 827 geschlagen. Die vier unten eingefügten Bretter waren aus zwei anderen Bäumen hergestellt worden: Die daraus stammenden Proben 25, 29 und 30 nicht vor 829, die Probe Nr. 27 um 841⁺⁸/₋₆. Entweder wurde der Kasten also 826/827 errichtet und nach 835 restauriert, oder der ganze Brunnen wurde erst zwischen 835 und 849 erbaut. Nach den stratigraphischen Verhältnissen ist die erste Interpretationsvariante wahrscheinlicher.

Die einfache Konstruktion unseres Brunnens findet viele Parallelen im ganzen westslawischen Raum, und zwar vom 8. bis zum 12. Jh. (V. Vendtová 1966; V. Schmidt 1976; E. Schuldt 1988, S. 98 ff.; F. Biermann, S. Dalitz, K.-U. Heußner 1999; M. Dulinić 2001). Abgesehen von einem etwas unsicher datierten von Chodlik finden sich Brunnen ähnlicher Zeitstellung (8. bis früheres 9. Jh.) im nördlichen westslawischen Raum nur im polabischen Siedlungsgebiet. Meist handelt es sich um Kastenkonstruktionen mit oder ohne Eckpfosten, diese z. T. in Nut- und Feder-Konstruktion, seltener um Palisadenbauten oder Mischformen.

Im Brunnen und in seiner Baugrube fanden sich 64 Keramikfragmente. Die ältesten sind jene aus der Baugrube, 24 Scherben. Darunter sind drei unverzierte Ränder grober Machart (Abb. 10a–c). Eines dieser Stücke ist ganz handgemacht, zwei sind an der Schulter nachgedreht. Ein Wandstück ist wellenverziert (Abb. 11d). Außerdem gibt es zwei kleine Bodenfragmente. Diese Scherben müssen älter sein als der Brunnen. Im unteren Teil der Füllung des Brunnenschachtes (Schichten 15e, 15f) fanden sich zwei Wandscherben und zwei sehr kleine Bodenstücke. Die Wandscherben gehören zu einem unverzierten, oben nachgedrehten Gefäß (Abb. 10e). Dieser kleine Komplex von Keramik dürfte in die Zeit kurz nach 826/827 gehören. Aus den oberen Schichten der Füllung des Schachtes (Schichten 10a, 15c) liegen 27 Scherben vor. Die meisten Gefäßreste sind unverziert. Auch die Ränder sind dekorlos, zeigen aber Spuren der Nachdrehung (Abb. 10g–i). Ein anderes Fragment ist gut nachgedreht und hat einen stärker profilierten Rand (Abb. 10j). Es gibt ferner eine wellenverzierte Wandscherbe (Abb. 10f). Ein Gefäßrest aus der Füllung des Schachtes (Profilsteg)

ist gerieft, ebenso wie ein weiteres aus der Schicht 15c (Abb. 10k, l). Diese Scherben können nur schwer datiert werden, da der Brunnen wohl einige Jahrzehnte genutzt wurde, vielleicht bis zum zweiten oder dritten Viertel des 9. Jh. Die beiden gerieften, schnell gedrehten Scherben, von denen eine bereits aus der ersten Verfüllung (15 c) stammt, wären wohl in das 10. Jh. zu setzen. Im Brunnen fanden sich außerdem einige Holzgegenstände (Abb. 11), u. a. der Griff einer Schöpfkelle (Abb. 11a).

Unseres Wissens ist das vorgestellte Objekt der erste Brunnen einer offenen frühslawischen Siedlung in Polen. Er ist für die Datierung der Siedlung, vor allem aber für die Zeitstellung der direkt bei ihm gefundenen Keramik interessant. Ihr größter Teil stammt aus der Verfüllung bei seiner Aufgabe; wann diese erfolgte, ist schwer zu bestimmen. Manche dendrodatierten Objekte zeigen, daß Brunnen recht lange in Verwendung bleiben konnten. Jedenfalls finden sich unter den wenigen aussagefähigen Keramikscherben in den Füllschichten des Brunnens und seiner Grube einerseits Stücke, die traditionell dem 8. oder sogar 7. Jh., andererseits solche, die dem 10./11. Jh. zuzuweisen wären. Tatsächlich ist es möglich, daß die Scherben sowohl deutlich früher als auch deutlich später als der Brunnen sind, da sie aus der Baugrube oder aus der Füllung kommen, aber nicht sicher der exakten Nutzungszeit zuzuweisen sind. Beim jetzigen Stand der Aufarbeitung und aufgrund fehlender zeitlicher Analogien sollte man unser Objekt daher nur sehr zurückhaltend interpretieren; in diesem Sinne möchten wir hier auf einige mögliche Schlußfolgerungen hinweisen.

Die Funde unverzierter, handgemachter oder schwach nachgedrehter Keramik aus der Baugrube finden zahlreiche Parallelen in den Siedlungsgruben. Manche dieser Inventare enthalten überwiegend oder ausschließlich solche Keramik, und zwar oftmals die für das frühe slawische Siedlungswesen charakteristischen länglich-ovalen Objekte. Für diesen Siedlungshorizont wird insofern ein Ansatz in der Zeit vor ca. 830 angedeutet; nach rein typologischen Methoden wäre diese Siedlungsphase auch damit übereinstimmend datiert worden, etwa in die zweite Hälfte des 8. oder das frühe 9. Jh.

Wenige Fragmente derartiger Keramik fanden sich auch im Brunnenschacht. Zwar ist eine sekundäre Ablagerung nicht auszuschließen, aber ebensowenig eine primäre. Das würde die Verwendung solcher Keramik noch im früheren bis mittleren 9. Jh. anzeigen. Dafür könnte einerseits sprechen, daß sich in Bochen in einigen Gruben, vor allem aber in den Kulturschichten am Niederungsrand solche archaische Keramik zusammen mit schnell gedrehter, teilweise geriefter Tonware fand, möglicherweise in primärer Zusammenstellung. Andererseits sprechen Verhältnisse anderwärts für die Interpretation, daß solche Keramik noch zu dieser Zeit verwendet wurde, z. T. sogar noch im 10. Jh. Es sei hier auf Beobachtungen aus Brandenburg und Schleswig-Holstein verwiesen (W. Gebers 1981; 1986; D. Meier 1990; F. Biermann 2000; F. Biermann, K. Frey 2000, S. 210 ff., Abb. 13). In Großpolen ist die Keramik des 9./10. Jh. schwerer zu überschauen, aber die Fundkomplexe von Bonikowo (Z. Hołowińska 1956, S. 60 f., Abb. 30), Bruszczewo (M. Brzostowicz 1999), Daleszyn (Z. Hilcerówna 1960) und vielleicht auch Sławie (M. Brzostowicz 1993) können ähnliche Verhältnisse andeuten (vgl. auch Kara 2000, S. 61, 66). Interessant, wenn auch unsicher ist hier außerdem ein ¹⁴C-datiertes Grubeninventar aus der Siedlung von Miszewko Strzałkowskie bei Płock, wo archaische Keramik (zu 92% nur oben nachgedreht, 8% ganz handgemacht) in die Zeit nicht vor 829 datiert wurde (M. Dulnicz, W. A. Moszczyński 1998, S. 138, Abb. 93:1).

Die älteren Siedlungsphasen von Bochen Fpl. 16 sind zur „zweiten Strömung der Formierung der slawischen Kultur“ (M. Parczewski 1988, S. 97) zu stellen, die jüngst auch in Polen als „Sukower Kultur“ bezeichnet wurde (M. Dulnicz 2001). Eine späte Phase dieser kulturellen Erscheinung wird nun in die erste Hälfte des 9. Jh. datiert, wie es sich schon seit längerem in den westlichen Bereichen der „Sukower Kultur“ abzeichnet, so in Mecklenburg und Schleswig-Holstein.

Neben dieser archaischen Keramik fand man im Brunnen auch schnell nachgedrehte, gerieft Keramik. Wie bereits angedeutet, könnte sich darin ein etwas früheres Aufkommen derartiger Keramik andeuten, als man es im Gebiet der mittleren Weichsel zuvor annahm. Die Anfänge solcher Tonware im früheren 10. Jh. werden auch durch Schatzgefäße wie jenes im podlasischen Klukowicze (nach 901; A. Czapkiewicz, A. Gupieniec, A. Kmiotowicz, A. Kubiak 1964, Abb. 1;

A. Gupieniec, T. und R. Kiersnowscy 1965, S. 29–31) und im großpolnischen Piwonice (nach 935; Z. Hilczer-Kurnatowska, M. Kara 1994, S. 138, Abb. 13) angezeigt. Andere archäologische Entdeckungen und Publikationen — vor allem aus Ostpolen — weisen ebenfalls in diese Richtung (B. Zawadzka-Antosik 1981, S. 145–146; W. Szymański 1987, S. 351; P.M. Barford, E. Marczak 1993, S. 162; M. Miśkiewiczowa 1996, S. 30–35; D. Jaskanis 1998; M. Dulnicz 1998; F. Biermann w druku).

Übersetzt von Felix Biermann

Adresy Autorów:

Dr Felix Biermann
Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald
Historisches Institut
Lehrstuhl für Ur- und Frühgeschichte
D-17487 Greifswald,
Hans-Fallada-Straße 1

Dr Marek Dulnicz
Zakład Archeologii Mazowsza i Podlasia
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
al. Solidarności 105,
00-140 Warszawa,
dulnicz@iaepan.edu.pl